

З ЦІКАВАСЦЮ І ПРЫЕМНАСЦЮ

Л. Т. Килевая. Картина мира древних славян: Категория наклоения:
Монография. – Алматы: АГУ им. Абая, 2002. – 176 с.

Манаграфія прывесчана недастаткова распрацаванай у лінгвістыцы праблеме станаўлення і развіцця катэгорыі ладу як адной з асноўных катэгорый дзеяслова ў славянскіх мовах. Зыходзячы з пастаўленых задач, у манаграфічным даследаванні прасочваецца эвалюцыя гэтай дзеяслоўнай катэгорыі ў аспекце кагнітыўнай семантыкі і фармальнай граматыкі (гэта, дарэчы, адзін з асноўных прынцыпаў аналізу моўных з’яў у манаграфіі). Кагнітыўна-фармальны падыход з’яўляецца, на нашу думку, удалым, паколькі дае магчымасць растлумачыць змяненні ў сістэме дзеяслоўных катэгорый у цэлым і катэгорыі ладу ў прыватнасці як вынік эвалюцыі канцэптавай карціны свету старажытных славян на працягу XI – XIV стст.

Манаграфія складаецца з пяці раздзелаў, у якіх характарызуецца славянскія мовы з пункту гледжання тых, хто спараджае і ўспрымае маўленне. Усе раздзелы па-свойму адметныя і заслугоўваюць асобнага разгляду, таму што ў іх на матэрыяле помнікаў XI – XIV стст., створаных на паўночна-ўсходніх, заходне-рускіх і паўднёварускіх землях, выяўляецца эвалюцыя граматычнай катэгорыі ладу славянскага дзеяслова.

У першым раздзеле («Катэгарызацыя свету і катэгарызацыя слова») паказваецца структурнае падабенства свету і мовы, акрэсліваюцца паняцці «катэгорыя», «канцэпт», «прататып», а затым і «катэгорыя ладу». Кагнітыўная катэгарызацыя грунтуецца на тэорыі прататыпаў, згодна з якой структура катэгорыі характарызуецца нераўнапраўнасцю яе элементаў: адны з іх уваходзяць у ядро, а другія складаюць перыферыю.

Грунтуючыся на працах лінгвістаў, аўтар манаграфічнага даследавання паказвае адрозненні паміж катэгарыяльным значэннем семантычнай катэгорыі і

канцэптам: «...Катэгарыяльнае значэнне семантычнай катэгорыі выводзіцца з канцэпту, з якім гэтую катэгорыю можна суаднесці, а яе прататыпічнае значэнне эквівалентнае ядзернаму кампаненту ўнутранай структуры канцэпту» (с. 10). Што ж да граматычнай катэгорыі, то працэс яе ўтварэння схематычна ў манаграфіі паказваецца так: «фізічны свет – прататып – канцэпт – функцыянальна-семантычнае поле – граматычная катэгорыя».

Л.Ц. Кілявая слухна адзначае, што ў працы немагчыма разгледзець усе дыскусійныя пытанні, якія маюць дачыненне да граматычнай катэгорыі ладу. Тым не менш яна выразна паказала месца гэтай катэгорыі сярод іншых граматычных катэгорый, хоць некаторыя лінгвісты гавораць пра няўстойлівасць яе ў асобных славянскіх мовах.

У другім раздзеле («Праз асэнсаванне свету – да эвалюцыі семантыкі і граматыкі дзеяння») у цеснай сувязі з развіццём гістарычнага мыслення ў старажытных славян прасочваецца развіццё граматычнай катэгорыі ладу і яе катэгарыяльных значэнняў. Улічваючы меркаванне Л. К. Жаналінай наконт кагнітыўнай мадэлі свету, Л. Ц. Кілявая робіць спробу даць і сваё азначэнне паняцця «карціна свету», якая паказваецца ў парадigmatе сумежных паняццяў «прамежкая мова», «мадэль свету», «вобраз свету»: «...Гэта сістэма ведаў пра свет, якая прадстаўлена сукупнасцю канцэптаў у ментальнай прасторы і мае моўнае ўвабленне» (с. 35).

Трэці раздзел («Імператывы жыцця і імператывнасць семантыкі») прысвечаны разгляду канцэптавай карціны свету старажытных славян (паказваецца праз апазіцыю «абавязаны» – «не абавязаны» («должный» – «не должный»), якая мае этычны характар і абумоўліваецца гістарычна). У гэтым раздзеле падрабязна апісваецца канцэпт «заклік» як дамінанта рэлігіі старажытных славян, які перарастае ў канцэпт «патрабаванне», пераканаўча паказваецца, якімі моўнымі сродкамі перадаецца сукупнасць сэнсаў, што фармавалі канцэпт мадальнасці дзеяння ў прапаведзях Кірылы Тураўскага.

Заслугай Л.Ц. Кілявой з'яўляецца апісанне так званага малільнага ладу, які мае адметныя формы выражэння (дзеясловы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку).

Найбольш аб'ёмным з'яўляецца чацвёрты раздзел манаграфіі «Погляд на падзеі. Інтэрпрэтацыя дзеянняў». У ім аўтар удала выкарыстоўвае запазычаную ў фізікаў мадэль фізічнага часу, якая знаходзіць адпаведнае адлюстраванне ў граматычна-часавых катэгорыях.

На матэрыяле старажытнарускай і іншых славянскіх моў у манаграфічным даследаванні выразна акрэсліваецца сутнасць дыхатаміі «свой» – «чужы» (пры гэтым не без падстаў акцэнт робіцца на кампаненце «свой»). Неабходна адзначыць, што сярод беларуска-літоўскіх летапісаў як крыніца фактычнага матэрыялу выкарыстоўваецца «Магілёўская хроніка» Т. Р. Сурты і Ю. Трубніцкага.

Заслугоўвае ўвагі канцэпт «магчымага свету» (пяты раздзел манаграфіі «Дзеянні ў семантыцы магчымых светаў»). Прааналізаваны ў гэтым раздзеле матэрыял дазволіў аўтару прыйсці да высновы, што спектр сэнсаў у семантычнай парадigmatе «магчымых светаў» утварыўся на аснове «ідэалогіі змоўчання» і «псіхалогіі незаўважанасці», што панавалі ў час татарска-мангольскага нашэсця. У сувязі з гэтым у славянскіх мовах пераважалі старыя формы ўмоўнага ладу як больш блізкія да катэгорыі прошлага часу.

У заключэнні даследавання падводзіцца вынікі і, у прыватнасці, адзначаецца наступнае. Граматычная катэгорыя ладу і адпаведныя ёй семантычныя катэгорыі складаюцца ў гісторыі славянскіх моў на мяжы XI – XIV стст. Эвалюцыя адбываецца ў выніку развіцця канцэптавай карціны свету старажытных славян. Канстату-

еца, што з пераходам ад «архаічнага» мыслення да «гістарычнага» назіраецца няўстойлівасць шэрагу граматычных значэнняў катэгорыі ладу як у зместавым плане, так і ў плане выражэння. Рэзюмуючы сказанае, аўтар манаграфічнага даследавання піша, што «перыяд XI – XIV стагоддзяў з’явіўся для катэгорыі ладу славянскага дзеяслова той вяхой, якая прадвызначыла далейшы лёс яго граматычных значэнняў і граматычных форм. Няўстойлівасць, ваганне іх у складзе катэгорыі ладу – вынік калізій той эпохі, у якую яны фармаваліся» (с. 161).

Разгледжаны ў пяці раздзелах манаграфіі фактычны матэрыял дае падставы пагадзіцца з асноўнымі вывадамі яе аўтара, бо яны абгрунтаваны і таму не выклікаюць прэрэчанняў.

Хочацца спадзявацца, што з манаграфіяй, адрасаванай лінгвістам, гісторыкам мовы, з цікавасцю азнаёмяцца аспіранты і магістры, а таксама тыя, хто займаецца праблемамі псіхалінгвістыкі, кагнітыўнай псіхалогіі і пытаннямі славянскіх старажытнасцей.

На заканчэнне адзначым, што аўтар гэтай цікавай і навукова каштоўнай манаграфіі Людміла Цімафееўна Кілявая пачынала свой шлях у навуку ў нашай навучальнай уставе (тады Магілёўскім дзяржаўным педінстытуце), і таму з прыемнасцю пажадаем ёй новых творчых поспехаў і здзяйснення задуманага.

В.І. РАГАЎЦОЎ,
Ю.С. ДАЎГОЎ